

Stigma – breme, s katerim živimo

Abstract

Stigma – A Burden We Live With

Stigmatized individuals face prejudice, discrimination and other issues that negatively impact their well-being more often than others. In order to cope with their stigmatization, stigmatized individuals employ different strategies which vary depending on the type of stigma, socio-cultural context, goals and expectations. However, not all strategies are available to each stigmatized individual, and opting for one strategy can make using other strategies more difficult. Connecting with people that carry the same stigma is a coping strategy that can bring multiple benefits to stigmatized individuals. Ingroup comparisons can be more beneficial than comparisons with the dominant group, but they can have negative effects as well. In some cases, a stigmatized individual does not have the option of connecting with other stigmatized people or does not wish to. The article provides an overview of the different strategies for coping with stigma, and also explores how stigmatized individuals that cannot or do not want to connect with other stigmatized people satisfy their need to belong.

Keywords: stigma, consequences, strategies

Marija Viktorija Jagodić holds a degree in journalism. (viki.jagodic@yahoo.com)

Povzetek

Stigmatiziranim pogosteje kot drugim grozi soočenje s predsodki, diskriminacijo in drugimi posledicami, ki lahko ogrozijo njihov blagor. Za soočenje z lastno stigmo se uporabljajo različne strategije, ki so odvisne od same osebe, vrste stigme, situacije, družbeno-kulturnega konteksta, ciljev in pričakovanj. Niso vse strategije dostopne nosilcem vseh stigmatizacij in odločitev za eno lahko oteži uporabo druge. Povezovanje z enako stigmatiziranimi je ena od strategij soočanja s stigmo, ki nosilcem stigme prinaša številne koristi. Ena teh je znotrajskupinska primerjava, ki je za stigmatizirane lahko ustrežnejša kot primerjava s pripadniki dominantne skupine, vendar pa lahko ima tudi negativne posledice. Prav tako mnogi nimajo priložnosti ali se ne želijo povezati z enako stigmatiziranimi. V besedilu se osredinjamo na pregled strategij soočanja s stigmo, zanima pa nas tudi, kako lahko potrebo po pripadnosti zadovoljijo tisti nosilci stigme, ki se ne želijo ali ne morejo povezati z enako stigmatiziranimi.

Ključne besede: stigma, posledice, strategija

Marija Viktorija Jagodić je univerzitetna diplomirana novinarka. (viki.jagodic@yahoo.com)

Stigma: definicija

Verjetno se je vsakdo od nas kdaj v življenju počutil zavrženega od drugih. Žal v vsaki družbi obstajajo ljudje ali skupine, ki se pogosteje kot drugi srečujejo z grožnjo, da bodo postali žrtve zavračanja, predsodkov, diskriminacije in tako naprej. Razlog je, da imajo ali pa drugi verjamejo, da imajo značilnost, zaradi katere so drugačni od tistih, ki so del kategorije, v katero bi se lahko uvrstili, če te diskriminirajoče značilnosti ne bi imeli (prim. Goffman, 2008: 12). Ta značilnost je stigma, ki jih označuje za nesprejemljivo drugačne od normativnega modela, tj. preostalih ljudi, s katerimi so v vsakodnevni interakciji (prim. Thornicroft, 2007: 170–171).

Goffman (2008: 13) stigmati pripisuje dvojno perspektivo, tj. položaj diskreditirane osebe, kadar njen nosilec domneva, da je njegova drugačnost očitna in drugim poznana, in položaj osebe, ki jo je mogoče diskreditirati, ko ta predvideva, da jim njegova stigmatizirana značilnost ni poznana. Stigma se lahko dobi z rojstvom (npr. etnična pripadnost) ali pozneje v življenju (npr. žrtve nesreče) (Crocker in Major, 1989: 618), lahko je telesna, značajska ali skupinska (Goffman, 2008: 13), eksistencialna (nosilec je ni izzval ali je imel nad njenim nastankom malo nadzora, npr. duševni bolniki) ali dosežena (nosilec je pripomogel k sedanjemu stanju, npr. določeni kriminalci) (prim. Falk, 2001: 11); lahko je povzročena (nanaša se na dogodke, usmerjene na ljudi, ki so označeni za drugačne od normativnega modela) ali občutena (vključuje nosilčev strah zaradi morebitnega srečanja s povzročeno stigmatizirano osebo in sram zaradi stigmatiziranega stanja) (prim. Thornicroft, 2007: 156). Treba je omeniti dve njeni značajski lastnosti: 1. časovnost, kar pomeni, da tisto, kar je stigmatizirajoče včeraj, ni nujno takšno tudi danes (npr. položaj nezakonskih otrok) (prim. Falk, 2001: 25) in nasprotno, ter 2. kontekstualnost, kar pomeni, da se stigma doživlja »v določenem socialnem kontekstu v razmerju do določenih drugih« (Crocker in dr. v Major in Eccleston, 2005: 65). Čeprav so lahko določene značilnosti stigmatizirane v enem kontekstu, niso nujno tudi v drugem (Major in Eccleston, 2005: 65). Nosilci stigme so v številnih primerih tudi pripadniki večinske skupine, vendar je ta stigma kratkotrajna in benigna ter se se razlikuje od škodljive stigme, katere posledice so za nosilce bolj negativne (npr. soočanje z nasiljem zaradi manjšinske etnične pripadnosti) (prim. Whitley in Kite, 2010: 421).¹

Stigma ni enako kot predsodek. Ni nujno skupinska in je po definiciji negativna, medtem ko je predsodek lahko pozitiven (Jussim in dr., 2003: 376). Stigma je tista značilnost posameznika, ki ga razlikuje od normativnega modela, ki ga oblikuje družba. Ko je posameznik v situaciji, ko pride njegova stigma do izraza, mu grozi soočenje z negativnimi posledicami, med drugim z vnaprej nastalimi, večinoma negativnimi predsodki o skupini in njenih članih (Plous, 2003: 3).

¹ Časovna in kontekstualna narava stigme nakazuje, da posameznik lahko ima več stigmatizirajočih značilnosti (npr. manjšinska pripadnost), kar se kaže kot intersekcionalnost (glej npr. Kuhar, 2009). Lastnost identitete je, da sestoji iz različnih, a tudi medsebojno povezanih vidikov, dimenzij in ravni (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2001). Ko so žrtve diskriminacije nosilci stigme, se te intersekcije pogosto ne zavedajo, vzrok pa pripisujejo značilnosti, ki je zanje pomembnejša ali katere se javnost bolj zaveda (prim. *ibid.*: 54).

Vsi smo potencialni nosilci stigme (npr. staranje) – zakaj potem stigmatiziramo druge? Čeprav skozi dobrodne dejavnosti, kot pravi Goffman (2008: 14), nestigmatizirani blažijo in popravljajo reakcije do stigmatiziranih, jih pogosto nimajo za povsem človeška bitja, včasih pa jim pripisujejo tudi druge neželene značilnosti (ibid.) in pričakujejo, da se bodo stigmatizirani situacijam, v katerih jih nestigmatizirani težko sprejemajo kot sebi enake, prostovoljno odrekli (Goffman, 2008: 107). Danes se navajajo različni vzroki stigmatizacije, kot so prepoznavanje in poglobljanje individualnega in skupinskega samospoštovanja, zmanjševanje tesnobe in neprijetnosti, opravičevanje družbene neenakosti itd. (Major in Ecclestone, 2005: 67–68). Nekatere stigme so v družbi redkejše, zato so stigmatizirani bolj vidni, nestigmatizirani v stiku z njimi pa v večjem dvomu, kako naj se obnašajo (Hebl in dr., 2003: 283). Vendar privajenost na obstoj stigme v okolici ne pomeni nujno zmanjšanja prezira do njenih nosilcev (Goffman, 2008: 52). Številne vrednote in prepričanja skušajo preprečiti izražanje stigmatizacije, vendar lahko ima potlačevanje stigmatizacijskega odziva afektivne in kognitivne posledice, kakor tudi posledice, ki vplivajo na obnašanje (npr. izogibanje stigmatiziranim) (Crandall, 2003: 138–139). Ljudje lahko mislijo, da je poniževalni odnos do stigmatiziranih primeren, pošten in razumen (Crandall, 2003: 126), kar je posledica ideologij opravičevanja (*justification ideologies*) oziroma niza vrednot in prepričanj o tem, kako svet deluje, ter moralnih standardov, ki veljajo pri oblikovanju ravni moralnih vrednot (Crandall, 2003: 127). Te ideologije so lahko racionalne ali neracionalne, hitro in z lahkoto se uporabijo za averzivne (odbojne) reakcije in tako diskriminatorno vedenje postane sprejemljivo in včasih celo nujno (Crandall, 2003: 128). Podobno lahko opazimo skozi teorijo upravičevanja sistema (Jost in Banaji, 1994), po kateri skušajo ljudje skozi ideje o skupinah in posameznikih upravičiti obstoječe stanje tako, da je obstoječa družbena ureditev razumljena kot poštena in legitimna (Jost in Kramer, 2003: 229). Tisti, ki stigmatizirajo druge, so prav tako lahko tarča stigmatizacije v lastni skupini (npr. znotrajskupinska razlika) ali na različni (npr. etnična, verska) oziroma isti dimenziji (npr. rasna) (Dovidio in dr., 2003: 10). Ali bodo njihova dejanja opažena? Raziskave seksizma kažejo, da so moški in ženske pogosteje označili diskriminatorna dejanja do žensk kot seksistična, če je bil njihov storilec moški, kot če je bila storilka ženska (Baron in dr., 2003: 268).

Posledice stigmatizacije

Družba odloča tako o tem, katere značilnosti, ki se razlikujejo od normativnih pričakovanj, bodo stigmatizirane, kot o morebitnih reakcijah njenih članov na nosilce stigme (prim. Falk, 2001: 115). Za stigmatizirane so lahko posledice stigmatizacije različne: od povečane anksioznosti in kardiovaskularnih reakcij do izgube položaja v družbeni hierarhiji in soočanja z ignoriranjem, predsodki, diskriminacijo, nasiljem in ogroženim dostopom do pomembnih družbenih virov, kar

posledično ogroža njihov fizični blagor (Coleman, 1999: 200; Crocker in Major, 1989: 609; Falk, 2001: 89; Major, 2006: 194; Van Laar in Levin, 2006: 2). Lahko se počutijo manj dobrodošli, graditev osebnih odnosov pa lahko pomeni težavo. Neprijetnost lahko prepreči razvoj njihovih družabnih sposobnosti, drugim se zdijo stigmatizirani manj privlačni za interakcijo, prav tako pa stigmatizirani težje dosežejo želeni družbeni status (Dijker in Koomen, 2007: 281).

Možnost razvrednotenja socialne identitete ogroža² samopodobo stigmatiziranih (Garcia in Crocker, 2016: 66), pomembnost stigme pa lahko slabi njihovo intelektualno učinkovitost ter zaupanje v člane drugih skupin in institucije, negativno vpliva tudi na njihovo privrženost domenam, v katerih obstaja možnost stigmatizacije (Major, 2006: 195). Na vse to vplivajo tudi aktivnosti članov skupine; če te potrjujejo stereotip, se lahko privlačnost skupine za nestigmatizirane in možnost oblikovanja odnosa z njimi zmanjšata (McLaughlin-Volpe, 2006: 224). Ko je v določeni situaciji aktiviran relevantni stereotip (Quinn in dr., 2010: 383), se nosilci soočajo s stereotipno grožnjo³ (Steele in Aronson, 1995) oziroma z možnostjo, da bodo negativni stereotip o lastni skupini, v katerega morda ne verjamejo niti sami, sebi in tistemu, ki ga pozna, potrdili kot lastno značilnost (Steele in Aronson, 1995: 798). Stigmatiziranim ni neznano, da je njihova stigmatizirana značilnost za družbo pomanjkljivost – saj se s stereotipi in pogledi relevantnih družbenih skupin seznanimo s socializacijo (Dijler in Koomen, 2007: 285) – in se včasih s tem tudi strinjajo (prim. Goffman 2008: 16). Reakcije nestigmatiziranih lahko stigmatizirani interpretirajo različno (Crocker in Major, 1989),⁴ saj lahko odzive pripišejo različnim vzrokom, od lastnih značilnosti do želje nestigmatiziranih, da se javno prikažejo brez predsodkov (Whitley in Kite, 2010: 428). Reakcija nestigmatiziranih tudi ni nujno negativna (Dovidio in dr., 2003: 2), saj lahko nekatere stigme (npr. duševna bolezen) spodbujajo altruistična dejanja, nosilci stigme pa jih kot take tudi prepoznajo (prim. Falk, 2001: 57), četudi se po možnosti prepoznavanja stigme razlikujejo (prim. Pinel, 1999: 114). Spoznanje o lastni stigmatizaciji pomeni večjo možnost, da bo nosilec sebe in svojo skupino razumel kot žrtev diskriminacije in si bo prizadeval izogibati se situacijam morebitne stereotipizacije (Pinel, 1999: 126); v interakciji z nestigmatiziranimi pa lahko njihova previdnost prepreči ali omili izkazovanje predsodkov drugih (prim. Richeson in Shelton, 2010: 286). Nosilci istih ali različnih stigmatizacij se prav tako razlikujejo glede na stopnjo pričakovanja, da bo njihova

² Stigma lahko ogroža tudi nestigmatizirane, npr. zaradi njihove želje, da bi sledili egalitarnim normam ali se javnosti predstavljali kot osebe brez predsodkov – tovrstni trud lahko prinese negativne rezultate (prim. Garcia in Crocker, 2016: 67–68).

³ Stereotipna grožnja lahko ogrozi intelektualni uspeh na preizkusih znanja (npr. Steele in Aronson, 1995: 808) ali rezultate na drugih področjih (npr. šport) (Stone in dr., 1999). Prav tako lahko uniči rezultate posameznikov, ki niso pripadniki manjšin in niso stigmatizirani kot intelektualno šibkejši (Shapiro in dr., 2016: 95).

⁴ Ta dvoumnost pripisovanja ni rezervirana za stigmatizirane, ker pa nestigmatizirani pogosteje zasedajo položaje moči, je pričakovati, da se z njo srečujejo redkeje (prim. Major in dr., 2002: 259).

skupina tarča predsodkov ali diskriminacije; včasih so recimo prepričani, da se bodo, četudi pripadajo skupini, ki je tarča, oni sami temu izognili (Crocker in Quinn, 2003: 160). Izogibanje dojemanja sebe kot morebitne tarče je lahko posledica zavedanja stroška, ki ga prinaša takšna percepcija (npr. družbeno zavračanje) (Miller in Major, 2003: 248–249). Ko govorimo o posledicah, ni nepomembna niti družbena percepcija nadzora nad stigmo; tako lahko družba nosilce, za katere meni, da imajo nadzor nad lastno stigmo in bi jo lahko preprečili, razume za neodgovorne (prim. Hebl in dr., 2003: 277). Vendar vsi nosilci posamezne stigme verjetno ne trpijo enakih posledic, ker na njihove življenjske okoliščine vplivajo tudi njihove medsebojne osebne razlike v družbenih, ekonomskih in individualnih virih (Link in Phelan, 2008: 282).

Soočanje z lastno stigmo

Obstajajo različne strategije soočanja z lastno stigmo, ki so v veliki meri odvisne od situacije, vrste stigme, socialno-kulturnega konteksta, ciljev in pričakovanj (Major, 2006: 195–196; Major in Townsend, 2010: 418). Strategije niso nujno reaktivne, lahko so tudi proaktivne, tj. v interakciji lahko poskuša nosilec zmanjšati možnost nastanka predvidenih problemov ali možnost, da bo prizadeto njegovo dostojanstvo (prim. Miller in Major, 2003: 251).

Nosilci stigme pri soočanju s posledicami stigmatizacije praviloma uporabljajo enake strategije kot nestigmatizirani pri soočanju s psihološkimi izzivi (Dovidio in dr., 2003: 2). Na primer, pri soočanju s stresom lahko ljudje izberejo različne strategije: z njim se lahko soočajo aktivno, lahko čakajo na pravi trenutek za soočenje, lahko poiščejo podporo oziroma pomoč, lahko se obrnejo k religiji, negirajo ali sprejemajo njegov obstoj⁵ (Carver in dr., 1989: 268–270). Pri klasifikaciji soočanja s stresom se pogosto uporablja delitev na soočanje, usmerjeno na čustva, in soočanje, usmerjeno na problem (prim. Lazarus in DeLongis, 1983). Na podobno delitev⁶ naletimo tudi pri stigmati. Pri problemsko usmerjenem soočanju je cilj sprememba odnosa med okoljem in osebo, medtem ko se z usmerjenjem na čustva (npr. pripisovanjem neuspeha zunanjih pogojem) skuša zaščititi samospoštovanje (Major in Townsend, 2010: 415–416; Miller in Major, 2003: 251). S strategijami, usmerjenimi na problem, lahko stigmatizirani meri nase (poskus spremembe neke lastne značilnosti in posledično zmanjšanje morebitnega negativnega vpliva stigme v interakciji), na druge (poskus preprečevanja tistega delovanja drugih, ki se sklada z njihovo percepcijo o razvrednotenem statusu stigmatiziranega) ali na situacijo

⁵ To so nekatere od strategij soočanja s stresom, ki so jih v svoj merilni instrument vključili Carver, Scheier in Weintraub (1989).

⁶ Strategije se v znatni meri prekrivajo in ljudje jih lahko uporabljajo sočasno (prim. Miller in Major, 2003: 252).

(poskus preprečevanja negativnih posledic stigme v interakciji, npr. izogibanje morebitnim situacijam ali ljudem, pri katerih bodo izraženi predsodki) (Major in Townsend, 2010: 416; Miller in Major, 2003: 252, 255). Strategije odzivanja na grožnjo stigme se po Carol M. Miller in Cheryl R. Kaiser (2001) razlikujejo glede na to, ali predvidevajo osvoboditev od povzročiteljev stresa ali angažiranje okoli njega. Osvoboditev med drugim vključuje (Miller in Kaiser, 2001: 79) izogibanje, zanikanje in pobožne želje oziroma iluzije. Razen izogibanja, ki je lahko tudi neprostopoljno, so preostale strategije tega modela prostovoljne. Nadzorovanje situacije je po drugi strani značilno za strategije angažiranja, ki so lahko tako kot strategije osvoboditve prostovoljne ali neprostopoljne. Prostovoljne vključujejo odmikanje lastne pozornosti od stresa, njegovo sprejemanje, kompenzacijo, kognitivno restrukturiranje, reševanje problema itd.; fiziološko in emocionalno vznemirjenje, špekulacije, prisilne misli in impulzivne aktivnosti pa so vrste neprostopoljnega odziva (Miller in Kaiser, 2001: 79–86).

Skupinske strategije

Goffman (2008: 13, 17–20, 26, 85) meni, da se lahko nosilci na stigmo odzovejo tako, da jo poskušajo popraviti, skriti, reinterpreterirati (tj. pripisati ji drugačno vrednost od stigmatizirajoče), povezati se z drugimi z isto stigmo, umakniti se, ali pa vložiti več truda v obvladovanje stereotipov o lastni stigmati. Podobno meni Leary (2001), ki pravi, da se lahko posamezniki na interpersonalno izključevanje in zavračanje odzovejo s poskusi izboljševanja lastne relacijske vrednosti, z graditvijo novih odnosov, v katerih bodo bolj cenjeni, ali z umikom (Leary v Major in Eccleston, 2005: 72). Širšo paleto strategij ponuja Gordan Allport (v Major in Townsend, 2010: 411), po katerem žrtve predsodkov in diskriminacije po navadi uporabijo enega od načinov »obrambe ega«. V prvo skupino uvršča obrambne strategije, pri katerih posamezniki krivdo usmerjajo stran od sebe (in se lahko kaže tudi kot agresija), medtem ko gre pri drugi vrsti obrambe bodisi za okrivljanje sebe bodisi za prevzemanje odgovornosti za prilagajanje situaciji (in se lahko kaže kot znotrajskupinska agresija) (Allport, 1954: 160). Jennifer Crocker in Branda Major (1989: 612) opozarjata na tri mehanizme za zaščito samospoštovanja: (1) selektivno primerjavo rezultatov s pripadniki lastne skupine; (2) selektivno razvrednotenje značilnosti, po katerih je lastna skupina slabo ovrednotena, in vrednotenje tistih karakteristik, po katerih pozitivno izstopa; (3) pripisovanje povratnih informacij predsodkom drugih do lastne skupine (v nadaljevanju: pripisovanje predsodkom).

Niso vse strategije enako dostopne nosilcem vseh stigem in včasih odločitve za eno onemogoča uporabo katere od drugih strategij. Poglejmo si primer prikrievanja stigme in odnosa do enako stigmatiziranih. Nosilci nekaterih stigem (npr. nekdanji zaporniki) vedo, da so lahko zaradi lastne stigme zavrženi, zato se morajo prikazati⁷ kot nestigmatizirani (Falk, 2001: 20). Če njihova stigma ni vidna v

⁷ To prikazovanje je lahko želja stigmatiziranega, včasih pa je tudi nenamenska (npr. lažjo

družbeni interakciji, imajo boljši nadzor nad njenim razkrivanjem (npr. kdaj in komu jo bodo razkrili) in boljše možnosti za dobre začetne odnose z drugimi (Quinn, 2006: 94), prav tako se redkeje soočajo s predsodki in negativnimi interakcijami (Jones in dr., 1984 v Crocker in Major, 1989: 619), zmanjšana pa je tudi verjetnost, da bodo stigma vključili v lastno dojetje samega sebe (Van Laar v Levin, 2006: 4). Kljub tem prednostim lahko ima prikrivanje stigme negativne posledice. V medosebnih odnosih lahko privede do neprijetne interakcije, občutka krivde zaradi skrivanja (Dijker in Koomen, 2007: 250), strahu zaradi morebitnega razkritja in družbenega neodobravanja takšne poteze (Major in Eccleston, 2005: 74) in negotovosti glede tega, ali je stigmatizirani status znan drugemu (prim. Miller in Major, 2003: 261). Raziskave kažejo, da se posledice skrivanja lahko odražajo v tesnobi, depresiji in povečanem tveganju za fizične in psihične bolezni (Newheiser in Baretto, 2014: 4). Ne smemo pozabiti niti na verjetnost, da pride do družbene izolacije, nezmožnosti interakcije z enako stigmatiziranimi, posledično pa do manka znotrajskupinske primerjave in drugih koristi povezovanja z enako stigmatiziranimi (npr. pozitivna stališča o skupini) (Dijker in Koomen, 2007: 252). Zato je manj verjetno, da bodo nosilci prikrivane stigme uporabili kolektivne strategije soočanja s stigma, saj bi s tem razkrili svoje stanje. Prav tako je manj verjetno, da bodo iskali podporo družbe (Miller in Major, 2003: 261) ali izkušnjo pripisali predsodkom drugih (Van Laar in Levin, 2006: 4). Razkrivanje prej skrite stigme s pomočjo drugih vodi v identifikacijo z enako stigmatiziranimi in odpravljanje stresa (prim. Thornicroft, 2007: 207), vendar lahko privede tudi do tega, da začnejo nestigmatizirani stigma dojemati kot posameznikovo vodilno značilnost ter vsa njegova dejanja interpretirati skozi njo (Thornicroft, 2007: 208). Boleče je lahko tudi razkritje bližnjim, če ti ne dajejo podpore (Major in Eccleston, 2005: 74). Oblikovanje odnosa z enako stigmatiziranimi je za nosilce prikrivane stigme težje kot za nosilce vidnih stigme.⁸

Raziskave kažejo, da tisti, ki sodelujejo v različnih oblikah združevanja in svojo skupnost razumejo kot pomembno, izkazujejo večje sprejemanje samih sebe kot tisti, ki tega ne počnejo (McKenna in Bargh, 1998; Major in Eccleston, 2005: 77). Pravzaprav povezovanje z enako stigmatiziranimi prinaša številne psihološke prednosti, med drugim možnost samovrednotenja, deljenje izkušenj, družbeno podporo, moralno pomoč itd. (Farble, Platt in Hoey v Major in Eccleston, 2005: 76; Goffman, 2008: 26). Stigmatizirani se razlikujejo po lastni identifikaciji s skupino, podpori tej skupini in vključevanju v njene aktivnosti (Goffman, 2008: 40). Močna skupinska identiteta jih lahko varuje pred negativnimi učinki devalvacije (Van Laar in Levin, 2006: 5), vendar pa so lahko tisti, ki se bolj intenzivno identificirajo z lastno skupino, po drugi strani ranljivejši za zavračanje in izključevanje iz nje (Major in Eccleston, 2005: 77) ter bodo posamezne dogodke pogosteje dojemali kot

invalidnost posamezniki pri drugem opazijo šele, ko jih ta opozori nanjo, včasih pa niti takrat ne) (Wendell, 2013: 170).

⁸ Je pa res, da povezovanje danes močno olajšuje svetovni splet.

relevantne za lastno stigmo (Van Laar in Levin, 2006: 5). Poleg tega si lahko njihovo primarno in ekskluzivno združevanje nestigmatizirani razlagajo kot lastno izključevanje, kar lahko vodi do povečanja sovražnosti in do nadaljnjega izključevanja stigmatiziranih (Major in Eccleston, 2005: 77).

Povezovanje z enako stigmatiziranimi lahko ima torej negativne posledice, vendar pa hkrati omogoča vpeljavo dveh drugih strategij soočanja: medskupinsko primerjavo in pripisovanje predsodkom, ki varujejo sebstvo pred negativnimi posledicami devalvacije (Van Laar in Levin, 2006: 4). Ljudje skozi primerjavo z drugimi ocenjujemo lastne sposobnosti in značaj. Ker so stigmatizirani v primerjavi s člani dominantne družbene skupine na številnih področjih zapostavljeni, je primerjava z njimi pogosto boleča (Crocker in Major, 1989: 614); znotranjeskupinska primerjava oziroma primerjava z enako stigmatiziranimi lahko tako zaščiti njihovo samospoštovanje (Major in Eccleston, 2005: 76) in prepreči boleče čustvene posledice (Miller in Major, 2003: 258), vendar pa jih lahko po drugi strani želja po neoznačevanju, zmanjševanje lastne motivacije za izboljšave in posledično slabši osebni dosežki oddaljijo od te strategije (prim. Crocker in Major, 1989: 623; Dijker in Koomen, 2007: 264). Gledano s skupinskega vidika znotranjskupinska primerjava članom ne daje znanja o razširjenosti diskriminacije in tako posameznikov ne motivira za doseganje družbenih sprememb (Crocker in Major, 1989: 623). Pripisovanje predsodkom varuje samospoštovanje, ker izključevanje ni več osebna, ampak kolektivna izkušnja, ki v svoji nepravilnosti in nezasluženosti ni več odraz posameznikovih pomanjkljivosti ali moralnih slabosti (Major in Eccleston, 2005: 81). Lahko se uporabi kot odziv na negativne evalvacije, ki so zasnovane na predsodkih do stigmatizirane skupine, kot tudi na tiste, ki to niso (Crocker in Major, 1989: 612). Dejavniki, ki preprečujejo dojemanje nepravilnosti ali prepoznavo povezanosti med skupinsko pripadnostjo in rezultati, bi morali zmanjšati možnost pripisovanja negativne izkušnje diskriminaciji (Major in dr., 2002: 278). Ta strategija zahteva očitne predsodke (Major in Eccleston, 2005: 78), tj. situacija mora kazati na predsodke kot mogoči vzrok (Miller in Major, 2003: 259), ne varuje pa dovolj posameznikov, ki se s svojo stigmatizirano skupino identificirajo v manjši meri (McCoy in Major 2003; Major in Eccleston, 2005: 78). Nekateri menijo, da obstaja tudi možnost, da tisti, ki se z njo identificirajo močneje, rešitve vidijo v medskupinski luči in so posledično bolj dojemljivi za diskriminacijo svoje lastne skupine (Branscombe in dr., 1999: 37). Negativne plati te strategije so možnost spodkopavanja motivacije, možnost spregledovanja priložnosti za učenje in napredovanje (Crocker in Major, 1989: 622–623), ogrožanje lastne podobe o sebi kot prijetni, mirni itd. osebi (Crocker in Garcia, 2006: 294) in morebitne negativne medčloveške posledice⁹ (Kaiser, 2006: 47).

⁹ Tudi ignoriranje predsodkov lahko ima nezaželene posledice (npr. občutek krivde) (Crocker in Garcia, 2006: 288), drugi pa lahko napačno razumejo, da so stigmatizirani zadovoljni s trenutno obravnavo (Kaiser, 2006: 58).

Lahko rečemo, da imajo stigmatizirani, ki tvorijo skupino, na voljo tudi metode, ki jih omenja teorija socialnih identitet (*social identity theory* – SIT). Tajfel in Turner (1986: 19–20) trdita, da ljudje na negativno identiteto odgovarjajo na tri načine: z »osebno mobilnostjo«, »socialno kreativnostjo« in »družbeno tekmovalnostjo«. Pri osebni mobilnosti skuša posameznik izboljšati lastni status oz. poskuša preiti v skupino višjega statusa. Slabši status njegove skupine se s tem ne spremeni (prim. Tajfel in Turner, 1986: 19). Pri drugih dveh strategijah skupina deluje kot celota, izbira strategije pa je odvisna od medskupinskih odnosov. Negotovi ali nestabilni odnosi bodo stigmatizirane spodbudili k družbeni tekmovalnosti z dominantno družbeno skupino, medtem ko se bodo v primeru stabilnih odnosov poslužili ene od strategij družbene kreativnosti (Haslam in dr., 2010: 345). Strategije družbene kreativnosti tako vključujejo spremembo elementov, ki jih primerjamo, in sicer tako, da je rezultat medskupinske primerjave v prid stigmatizirani skupini (prim. Major in Townsend, 2010: 415). Z vidika družbe lahko skupinsko delovanje oziroma kolektivno soočanje s stigmo privede do dolgoročnih družbenih sprememb: nosilci stigme lahko skušajo vplivati na politiko in zakone (npr. agitirajo za zakone, ki prepovedujejo diskriminacijo nekaterih skupin) ali se usmerijo na ustvarjanje norm (npr. takšnih, ki preprečujejo izražanje predsodkov) (Miller in Major, 2003: 256). Svojo situacijo lahko prek medijev (tudi lastnih) približajo nestigmatiziranim in hkrati svojim članom ponudijo informacije in »priročnik za soočanje z vsakdanjimi problemi« (prim. Goffman, 2008: 29, 30). Skupinsko delovanje stigmatiziranih je redko in zahteva vire (denar, energijo, čas). Po drugi strani se lahko nestigmatizirani upirajo takim akcijam, saj jih dojemajo kot grožnjo lastnemu samospoštovanju, kot nekaj, kar spodbija njihovo moč in nadzor nad viri ter izziva legitimnost njihovega trenutnega statusa (Miller in Major, 2003: 257, 264).¹⁰

Dejstvo je, da nam pri sistematizaciji in razumevanju okolice pomaga proces kategorizacije, pri katerem identificiramo skupine subjektov, ki se nam po določenem kriteriju zdijo (ali so) medsebojno podobni oziroma različni (prim. Deschamps in Devos, 1998: 4). Žal kategorizacija drugih vodi v pristranskost pri njihovem ocenjevanju, v močnejše dojetje podobnosti med posamezniki v kategoriji ter intenzivnejše dojetje različnosti med kategorijami. Prav tako pri socialni kategorizaciji po navadi ne kategoriziramo samo drugih, temveč tudi sebe (prim.

¹⁰ Nosilci lahko svojo stigmo zanikajo ali sprejmejo (Thorincroft, 2007: 214), ostaja pa vprašanje, ali se je lahko otresejo, saj jih mora nje odrešiti okolica, ki jo je odredila (prim. Južnič, 1993: 124). Diskriminacija je zakonsko prepovedana, vendar to ne pomeni, da je skupaj s predsodki izginila iz našega življenja. Dober primer je razmerje v plačilu med moškimi in ženskami. Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije so ženske leta 2017 skoraj v vseh dejavnostih prejemale nižjo plačo kot moški. Leta 2016 je bila stopnja tveganja revščine za ženske večja kot za moške (SURS, 2018a; 2018b). Številni raziskovalci (npr. Plous, 2003) menijo, da se predsodki danes odražajo v subtilni obliki, pogosto so težko prepoznavni in nosilec morda niti ne ve, da jih ima (ibid.: 17). Medtem ko so se tradicionalni predsodki izražali neposredno (npr. odkrito zavračanje) in javno ter so se nanašali na hitro vidne razlike (npr. barva kože), se moderni izražajo prikrito (npr. izogibanje stikom) in se nanašajo na razlike, ki niso vidne neposredno (npr. izobrazba) (Ule, 2005: 21–22, 26).

Geartner in dr., 2016: 435), zaradi česar pride do skupinske pristranskosti, medskupinske diskriminacije, stereotipov in predsodkov.¹¹ Ti bi se morali po modelu skupne skupinske identitete (*the common ingroup identity model*) zmanjšati, ko pripadniki različnih skupin sebe rekategorizirajo v pripadnike bolj vključevalne skupine (prim. Dovidio in dr., 2005: 246). Ta identiteta se lahko doseže z uvedbo dejavnikov, ki si jih skupine delijo, pa tudi s povečanjem poglobitve superordinalne (skupne) pripadnosti. Glede na to, da bi pozitivna pristranskost morala spodbuditi bolj odprto komunikacijo in interakcijo med člani nekdanj dveh različnih skupin, bi se kmalu v kontekstu skupnih identitet morale razviti bolj dodelane in osebnejše predstave o članih druge skupine, sčasoma pa bi morale priti do dekategorizacije¹² in poudarjene personalizacije (Dovidio in dr., 2005: 250). Vendar je tedaj, ko je prvotna skupinska identiteta za nosilce zelo izstopajoča ali so skupini zelo pripadni, zanje opustitev te identitete in zanemarjanje medskupinskih razlik zelo težko (prim. Dovidio in dr., 2005: 251, 255). Tedaj je morda primernejša strategija dualne identitete (*dual identity*) (prim. Geartner in dr., 2016: 437), v kateri so sočasno poglobitve tako podskupinske identitete kot skupna identiteta (Dovidio in dr., 2005: 254). Ta oblika bi lahko bila primerna za medskupinske odnose, v katerih je skupna identiteta irelevantna za podskupinske identitete (prim. Geartner in dr., 2016: 446), vendar lahko na njeno učinkovitost vplivajo vrednote in družbeni kontekst (prim. Dovidio in dr., 2005: 258), na primer to, da daje sama skupina prednost eni od omenjenih strategij (Dovidio in dr., 2005: 260). Tu je tudi relativnost prototipnosti: ljudje lahko ocenijo prototipnost standardov, norm in vrednost lastne skupine kot superordinalno kategorijo (Mummendey in Wenzel v Dovidio in dr., 2005: 258) in standarde druge skupine intepretirajo kot nenormativne in inferiorne (Dovidio in dr., 2005: 258). Obstaja mnenje, da lahko medskupinske odnose popravi medskupinski kontakt, ki ga vključujejo številni modeli (npr. Allport, 1954), vendar so poskusi raziskovanja prinesli različne rezultate (Johnston in Hewstone, 1990: 186). Po »hipotezi kontakta« Gordana Allporta (1954) zmanjševanje predsodkov zahteva prisotnost določenih karakteristik (prim. ibid.: 281): enak status, skupne cilje in prizadevanje zanje ter institucionalno podporo. Drugi predlog (Ashmore in dr., 2001) temelji na izobraževanju; pripadniki skupin naj bi skozi izobraževalne programe spregledali, da se ne razlikujejo v tolikšni meri (ibid.: 244). Vendar del stroke meni, da ne smemo iti v skrajnost in ljudi učiti, da so jim drugi v vseh pogledih enaki in

¹¹ Ukrepe, s katerimi družba ranljive skupine postavlja v boljši oziroma enakopravnejši izhodiščni položaj, imenujemo pozitivna diskriminacija (prim. Kuhar, 2009: 13). Cilj afirmativnih ukrepov, s katerimi se povečuje zastopanost manjšin, je kompenzacija za predhodno ali sedanjo nepravilnost (prim. Amirkah in dr., 2003: 199; Farley, 2010: 506). Ti ukrepi imajo svoje kritike, ki menijo, da gre za nasprotno, enako nepravilno diskriminacijo, kar zagovorniki negirajo. Po mnenju kritikov so ti postopki še zlasti nepravilni, če ne obstajajo dokazi, da je v preteklosti prišlo do diskriminacije. Ocenjujejo, da takšne prakse silijo kandidate, ki niso pripadniki manjšin in niso krivi za prvotno diskriminacijo, da po krivici nosijo strošek diskriminacije, s katero nimajo nič (Farley, 2010: 469–470).

¹² Dekategorizacijo lahko razumemo kot proces, v katerem posamezniki drug drugega dojemajo kot edinstvene posameznike in ne kot člane skupine (Geartner in dr., 2000: 137).

da se pri tem prikrivajo očitne razlike, ker lahko nastanejo težave, ko te postanejo vidne (Brown, 1988: 214). Prav tako je problem, da lahko udeleženci iz manjšinske skupine ponotranjijo predsodke o lastni skupini (Farley, 2010: 50) – zlasti pri izbirnem izobraževanju se zna zgoditi, da se zanj odločijo manj razsodni posamezniki (ibid.: 48). Ne smemo pozabiti, da imajo ljudje težnjo, da se izpostavljajo sporočilom, ki so konsistentna z njihovimi prepričanji. Na takšna sporočila so bolj pozorni in jih ohranjajo dlje (prim. ibid.: 44).

Koristi in stroški obravnavanih strategij za stigmatizirane so odvisni od njihovih virov, ciljev, narave njihovega stigmatiziranega stanja in situacije, v kateri se odvija interakcija, ter značajskih lastnosti osebe, s katero so v interakciji (Miller in Major, 2003: 262–263). Pri soočanju s stigmatiziranim stanjem se moramo zavedati, da sami poskusi še ne zagotavljajo uspeha. Stigmatizirani lahko razumejo devalvacijo, ki jo v odnosu do njih izvajajo drugi, za legitimno, kar je lahko posledica več razlogov, med drugim obstoj prepričanja o statusnih družbenih razlikah, ponotranjenje negativnih družbenih pogledov o določeni stigmati, še preden jo dobijo sami, ter mnenje, da imajo nad lastno stigmato nadzor in da so zanj odgovorni (Major in Townsend, 2010: 415, 418). Poleg tega obstajajo različni kognitivni in motivacijski vzorci, zaradi katerih posamezniki niti ne zaznajo, da so žrtve diskriminacije in predsodkov: lahko da se ne zavedajo obsega, do katerega so nepravilno obravnavani, morda si razlike pri doseganju rezultatov posameznikov pojasnujejo skozi načine, ki ne vključujejo stigme, predsodki so lahko zamaskirani in jih ne prepoznajo, izbegibajo se tistim, ki bi jih lahko izključevali, itd. Prav tako zaznavanje sebe kot žrtve ustvarja podobo o nepravilnosti sveta, ljudje pa so motivirani videti ga kot pravičnega (prim. Major in dr., 2002: 269–270).

Pa tisti, ki ne pripadajo?

Čeravno je potreba po pripadnosti ena osnovnih človekovih potreb in povezovanje z enako stigmatiziranimi prinaša nosilcem stigme številne koristi, med katerimi je znotrajskupinska primerjava, ki varuje njihovo samospoštovanje in možnost skupnega vpliva na družbo, nekateri nosilci nimajo priložnosti ali si takšnega povezovanja ne želijo. To nakazuje, da lahko svojo potrebo po pripadnosti zadovoljijo s povezovanjem z nestigmatiziranimi. Različni strokovnjaki (npr. Major in Ecclestone, 2005: 81) poleg tega, da so posamezniki pripadniki več skupin, podarjajo tudi, da se lahko stigmatizirani na izključevanje odzovejo s povečevanjem lastne zaželenosti kot partnerjev v odnosih z nestigmatiziranimi (npr. tako da poskusijo eliminirati stigmatizirano značilnost). Goffman (2008: 32) piše, da lahko nosilci stigme pričakujejo podporo tistih nestigmatiziranih, ki so zaradi svojega posebnega položaja del njihovega življenja in do njih čutijo privrženost. Pred njimi stigmatizirani ne čutijo sramu, ker vedo, da jih imajo kljub stigmati za običajne osebe (ibid.), kar med drugim pomeni, da ne zahtevajo, da nosilci svojo stigmato prikrijejo. Goffman (ibid.: 97) predvideva, da nosilci stigme, ki so bolj povezani z nestigmatiziranimi,

manj verjetneje sebe definirajo skozi kategorije konkretne stigme. Te poučene osebe, kot jih imenuje, so posamezniki, ki so s stigmatiziranimi povezani v družbeni strukturi (npr. družina), in osebe, zaposlene v različnih ustanovah, ki zadovoljujejo potrebe nosilcev stigme oziroma je njihova družbena dejavnost povezana z njimi (npr. medicinske sestre) (ibid.: 32–33). Širša skupnost lahko stigmatizirane in posameznike, ki so z njimi povezani po družbeni strukturi, v nekaterih pogledih obravnava kot celoto¹³ (ibid.), takšni nestigmatizirani pa so lahko vzorec »normalizacije« (ibid.: 34), ki pove, do katere mere lahko nestigmatizirani stigmatizirane obravnavajo, kot da stigma ne obstaja. Vendar okolica do tega vzajemnega odnosa nima nujno razumevanja, lahko ga razume kot žaljivega, nestigmatizirani partner v tem odnosu pa ugotovi, da se mora soočiti s številnimi negativnimi posledicami, s katerimi se soočajo stigmatizirani (povezovanje z nosilci stigme lahko pomeni prevzemanje dela stigmatizacije) ter tako kot nosilec stigme podvomi, ali ga partner v razmerju sprejema; vsekakor pa so problemi, s katerimi se soočajo poučene osebe, manjši. Omenjeno širjenje stigme je po Goffmanu razlog, da se ljudje takšnim odnosom izogibajo ali jih v nekaterih primerih »kolnejo« (ibid.). Menimo, da se lahko v tem odnosu tudi stigmatizirani soočijo z določenimi težavami, kot je dvoumnost pripisovanja pri interpretaciji partnerjevega odziva, prav tako pa se zdi manj verjetno, da bodo prejete negativne informacije pripisali predsodkom drugih do lastne stigmatizirane skupine. Družbeno primerjavo z vidika sebstev, povezanih s stigmatiziranimi, jim otežuje odsotnost enako stigmatiziranih, rezultat primerjav z nestigmatiziranimi pa je lahko zanje neugoden.

Drugače povedano, primerjava z nestigmatiziranim partnerjem ali članom stigmatizirane skupine nosilcem stigme ne jamči pozitivnega rezultata, saj je lahko v sferi primerjave drugi uspešnejši. Čeprav jih to lahko napelje, da vlagajo več truda v omenjeno sfero, pa se lahko na negativen rezultat po teoriji socialnih identitet odzovejo tudi s strategijo družbene kreativnosti, pri čemer sta zanimivi predvsem dve taktiki, in sicer primerjava z manj uspešnim članom skupine enako stigmatiziranih v isti sferi in primerjava z uspešnejšim pripadnikom te skupine v novi sferi. V prvem primeru se postavlja vprašanje prisotnosti manj uspešnega člana, s katerim bi se lahko primerjali, medtem ko je v drugem pomembno vprašanje relevantnosti nove sfere za nosilca stigme.

Sociologi ugotavljajo, da se nosilci stigme, ki se primerjajo s stigmatiziranimi, ki so se na določenem področju odrezali slabše, sicer počutijo bolje v svoji koži (prim. Falk, 2001: 117), vendar pa obstaja nevarnost neugodnega rezultata (predvidoma slabši je v resnici boljši), kar vodi do še jasnejšega sklepa o lastni inferiornosti. Nosilci stigme, ki primerjavo izvajajo, morajo prav tako oceniti, ali je oseba, s katero se primerjajo, v doseganje rezultata vložila enak napor kot oni, saj v nasprotnem primeru rezultat ni jasen (Brown, 1988: 63). V vsakem primeru pa

¹³ Ko stigma ni znana širšemu krogu ljudi, lahko ti posamezniki pomagajo stigmatiziranemu pri njegovem skrivanju (prim. Goffman, 2008: 87).

se dvigovanje samozavesti na račun njenega zmanjševanja pri drugem razume za družbeno nesprejemljivo, zato obstaja verjetnost, da nastanejo konflikti. Vprašanje odsotnosti možnosti neposrednega kontakta z manj uspešnimi lahko nosilci stigmatizacije rešujejo skozi primerjavo s posamezniki, o katerih so slišali v lastni mreži ali medijih, lahko pa si jih – ko jim ti kanali ne prinašajo relevantnih življenjskih zgodb – tudi izmislijo (Taylor in Lobel, 1989: 572).¹⁴

Model Abrahama Tesserja (1985) opozarja, da je za človekovo samoevalvacijo in njegov odnos z bližnjimi v primeru taktike izbire nove sfere primerjave pomembno tudi vprašanje relevantnosti tega področja za nosilca stigme. Tesserjev model vzdrževanja samoevalvacije (*The Self-Evaluation Maintenance* – SEM) razlikuje med primerjalnimi in odraznimi (reflektivnimi) procesi. Če je rezultat bližnjega za (stigmatiziranega) posameznika nepomemben – če je torej del sfere, ki je za njegovo samoevalvacijo relativno nepomembna – je ta proces odrazni (reflektivni). Ob dobrem rezultatu bo tako posameznik užival v slavi bližnjega in rezultat bo pozitivno vplival na njegovo samoevalvacijo. Če pa je bližnji svoj rezultat dosegel v sferi, ki je za (stigmatiziranega) posameznika pomembna, bo nastopil proces primerjave; negativni rezultat te primerjave lahko ogrozi posameznikovo samoevalvacijo. V teh primerih se lahko grožnja samospoštovanju zmanjša z vzpostavitvijo distance do bližnjega, ki je dosegel rezultat, s spremembo pomembnosti sfere, v kateri je bil rezultat dosežen, ali s poskusom spremembe lastnega rezultata ali rezultata bližnjega v tej sferi. To bi na primer pomenilo, da nosilci stigme dober rezultat bližnjega pripisujejo sreči, se odločijo, da bodo z njim preživeli manj časa, ali pa se bolj posvetijo kakšni drugi sferi svojega delovanja (prim. Tesser, 1985: 6; 2000: 291).

Na negativni rezultat tovrstne primerjave pa se lahko stigmatizirani odzovejo tudi s strategijo, ki ne zahteva prisotnosti pripadnika skupine enako stigmatiziranih. Gre za časovno primerjavo (Albert, 1977), skozi katero posamezniki pridobijo osnovne informacije, na podlagi katerih oblikujejo svoje sebstvo (Zell in Alicke, 2009: 6). V časovni primerjavi posamezniki svoje trenutne rezultate primerjajo s prejšnjimi (Marsh in dr., 2014: 326) in tako ugotovijo, ali se sčasoma izboljšujejo ali poslabšujejo (Zell in Alicke, 2009: 1). V primeru nazadovanja na konkretnem področju je rezultat primerjave seveda negativen, vendar pa se lahko pozitivna samoocena rezultata doseže z dimenzionalno primerjavo (Möller in Marsh, 2013), pri kateri ljudje primerjajo eno svojo karakteristiko (ali uspeh) z drugo, npr. uspeh pri pouku zemljepisa z uspehom pri pouku matematike (Möller in dr., 2016: 2). Čeprav se teorija dimenzionalne primerjave osredinja na notranje dimenzije izobraževalnega sebstva, pa Möller in sodelavci (2016: 1) menijo, da ta oblika primerjave ni omejena samo na to področje. Posamezniki jo uporabljajo, ko se želijo motivirati za lastno izboljšanje, izboljšanje razpoloženja ali kadar želijo podati samooceno na določenem področju. Takšna primerjava lahko blagodejno vpliva na zmožnost soočanja

¹⁴ Shelley E. Taylor in njeni sodelavci so v svojih raziskavah ugotovili, da si oboleli za rakom včasih za primerjavo oblikujejo hipotetičnega drugega (Taylor, 1983: 1165).

z neuspehom, saj posamezniku omogoča prost izbor začetnih elementov (če je posameznik na primer neuspešen v zemljepisu, je zanj ugodneje, da se osredini na uspehe pri matematiki) (Möller in dr., 2016: 3).

Sklep

Na podlagi prikaza izbranih strategij, ki jih imajo stigmatizirani na voljo pri soočanju z neugodnim rezultatom primerjave s članom lastne stigmatizirane skupine (ali skupine enako stigmatiziranih) ali z nestigmatiziranim partnerjem, lahko sklenemo, da niti ena od teh strategij ne jamči želenega rezultata. Vendar lahko neugoden rezultat, kot menijo številni teoretiki, posameznike spodbudi k vlaganju več truda oziroma napredovanje v posameznih sferah njihovega življenja.

Prevod: Tatjana Greif

Literatura

- ALLPORT, GORDON (1954): *The Nature of Prejudice*. Reading, Palo Alto, London, Don Mills: Addison-Wesley Publishing Company. Dostopno na: <https://ia600601.us.archive.org/31/items/TheNatureOfPrejudice/The%20Nature%20of%20Prejudice.pdf> (15. september 2018).
- AMIRKAH, JAMES, HECTOR BETANCOURT, SANDRA GRAHAM, STEVEN REGESER LÓPEZ IN BERNARD WEINER (2003): Reflections of Affirmative Action Goals in Psychology Admissions. V *Understanding Prejudice and Discrimination*, S. Plous (ur.), 197–202. Boston: McGraw-Hill.
- ASHMORE, RICHARD D., LEE JUSSIM, DAVID WILDER IN JESSICA HEPPEN (2001): Conclusion: Toward a Social Identity Framework for Intergroup Conflict. V *Social Identity, Intergroup Conflict and Conflict Reduction*, R. A. Ashmore, L. Jussim in D. Wilder (ur.), 213–249. Oxford, New York: University Press.
- BARON, ROBERT S., MARY L. BURGESS IN CHUAN FENG KAO (2003): Detecting and Labeling Prejudice: Do Female Perpetrators Go Undetected? V *Understanding Prejudice and Discrimination*, S. Plous (ur.), 262–269. Boston: McGraw-Hill.
- BRANSCOMBE, NYLA, MICHAEL THOMAS SCHMITT IN RICHARD HARVEY (1999): Perceiving Pervasive Discrimination among African Americans: Implication for Group Identification and Well Being. *Journal of Personality and Social Psychology* 77(1): 135–149.
- BROWN, RUPERT (1988): *Group Processes: Dynamics Within and Between Groups*. Oxford, New York: B. Blackwell.
- CARVER, CHARLES, MICHAEL F. SCHEIER. IN JAGDICH KUMARI WEINTRAUB (1989): Assessing Coping Strategies: A Theoretically Based Approach. *Journal of Personality and Social Psychology* 56(2): 267–283.

- COLEMAN, LERITA M. (1999): Stigma – razkrita enigma. V *Predsedki in diskriminacije*, M. Nastran Ule (ur.), 198–216. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- CRANDALL, CHRISTIAN S. (2003): Ideology and Lay Theories of Stigma: The Justification of Stigmatization. V *The Social Psychology of Stigma*, T. F. Heatherton, R. E. Kleck, M. R. Hebl in J. G. Hull (ur.), 126–150. New York: Guilford Press.
- CROCKER, JENNIFER IN BRENDA MAJOR (1989): Social Stigma and Self-esteem: The Self-Protective Properties of Stigma. *Psychological Review* 96(4): 608–630.
- CROCKER, JENNIFER IN DIANE M. QUINN (2003): Social Stigma and the Self: Meanings, Situations and Self-esteem. V *The Social Psychology of Stigma*, T. F. Heatherton, R. E. Kleck, M. R. Hebl in J. G. Hull (ur.), 153–183. New York: Guilford Press.
- CROCKER, JENNIFER IN JULIE A. GARCIA (2006): Stigma and the Social Basis of the Self: A Synthesis. V *Stigma and Group Inequality: Social Psychological Perspective*, S. Levin in C. van Laar (ur.), 287–308. Mahwah, London: L. Erlbaum.
- DESCHAMPS, JEAN-CLAUDE IN THIERRY DEVOS (1998): Regarding the Relationship between Social Identity and Personal Identity. V *Social Identity. International Perspectives*, S. Worchel, J. F. Morales, D. Pérez in J.-C. Deschamps (ur.), 1–12. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- DIJKER, ANTON J. M. IN WILLEM KOOMEN (2007): *Stigmatization, Tolerance and Repair. An Integrative Psychological Analysis of Responses to Deviance*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- DOVIDIO, JOHN F., BRENDA MAJOR IN JENNIFER CROCKER (2003): Stigma: Introduction and Overview. V *The Social Psychology of Stigma*, T. F. Heatherton, R. E. Kleck, M. R. Hebl in J. G. Hull (ur.), 1–28. New York: Guilford Press.
- DOVIDIO, JOHN F., SAMUEL L. GAERTNER, GORDON HODSON, MELISSA A. HOULETTE IN KELLY M. JOHNSON (2005): Social Inclusion and Exclusion: Recategorization and the Perception of Intergroup Boundaries. V *Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, D. Abrams, M. A. Hogg in J. M. Marques (ur.), 246–264. New York, Hove: Psychology Press.
- FALK, GERHARD (2001): *Stigma: How We Treat Outsiders*. New York: Prometheus.
- FARLEY, JOHN E. (2010): *Majority-Minority Relations*. Boston: Prentice Hall.
- GAERTNER, SAMUEL L., JOHN F. DOVIDIO, JASON A. NIER, BRENDA S. BANKER, CHRISTINE M. WARD, MELISSA HOULETTE IN STEPHENIE LOUX (2000): The Common Ingroup Identity Model for Reducing Intergroup Bias: Progress and Challenges. V *Social Identity Process. Trends in Theory and Research*, D. Capozza in R. Brown (ur.), 133–148. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- GAERTNER, SAMUEL L., JOHN F. DOVIDIO, RITA GUERRA, ERIC HEHMAN IN TAMAR SAGUY (2016): A Common Ingroup Identity. Categorization, Identity, and Intergroup Relations. V *Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, T. D. Nelson (ur.), 433–454. New York, London: Psychology Press.
- GARCIA, JULIE A. IN JENNIFER CROCKER (2016): Upward and Downward Spirals Intergroup Interactions. Compassionate Goals and Transcending the Ego. V *Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, T. D. Nelson (ur.), 65–86. New York, London: Psychology Press.

- GOFFMAN, ERVING (2008): *Stigma. Zapiski o upravljanju poškodovane identitete*. Maribor: Aristej.
- HASLAM, ALEXANDER S., NAOMI ELLEMERS, STEPHEN. D. REICHER, KATHERINE. J. REYNOLDS IN MICHAEL T. SCHMITT (2010): The Social Identity Perspective Today: An Overview of its Defining Ideas. V *Rediscovering Social Identity. Key Readings*, T. Postmes in N. R. Branscombe (ur.), 341–356. New York, Hove: Psychology.
- HEBL, MICHELLE R., JENNIFER TICKLE IN TODD F. HEATHERTON (2003): Awkward Moments in Interactions between Nonstigmatized and Stigmatized Individuals. V *The Social Psychology of Stigma*, T. F. Heatherton, R. E. Kleck, M. R. Hebl in J. G. Hull (ur.), 275–306. New York: Guilford Press.
- INSTITUT ZA HRVATSKI JEZIK I JEZIKOSLOVJE (2011): Intersekcionalnost. *Struna – Hrvatsko strokovno nazivlje*. Dostopno na: <http://struna.ihjj.hr/naziv/intersekcionalnost/25464/> (2. oktober 2018).
- JOHNSTON, LUCY IN MILES HEWSTONE (1990): Intergroup Contact: Social Identity and Social Cognition. V *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*, D. Abrams in M. A. Hogg (ur.), 185–210. New York, London: Harvester Wheatsheaf.
- JOST, JOHN T. IN RODERICK M. KRAMER (2003): The System Justification Motive in Intergroup Relations. V *From Prejudice to Intergroup Emotions. Differentiated Reactions to Social Groups*, D. M. Mackie in E. R. Smith (ur.), 13–30. New York, Hove: Psychology Press.
- JUSSIM, LEE, POLLY PALUMBO, CELINA CHATMAN, STEPHANIE MADON IN ALISON SMITH (2003): Stigma and Self-Fulfilling Prophecies. V *The Social Psychology of Stigma*, T. F. Heatherton, R. E. Kleck, M. R. Hebl in J. G. Hull (ur.), 227–245. New York: Guilford Press.
- JUŽNIČ, STANE (1993): *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- KAISER, CHERYL R. (2006): Dominant Ideology Threat and the Interpersonal Consequences of Attributions to Discrimination. V *Stigma and Group Inequality: Social Psychological Perspective*, S. Levin in C. van Laar (ur.), 45–64. Mahwah, London: L. Erlbaum.
- KUHAR, ROMAN (2009): *Na križiščih diskriminacije: večplastna in intersekcijska diskriminacija*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- LAZARUS, RICHARD S. IN ANITA DELONGIS (1983): Psychological Stress and Coping in Aging. *American Psychologist* 38(3): 245–254. Dostopno na DOI: 10.1037/0003-066X.38.3.245.
- LINK, BRUCE IN J. C. PHELAN (2008): Conceptualizing Stigma. V *Deviant Behavior: A Text-reader in the Sociology of Deviance*, E. J. Clarke (ur.), 264–287. New York: Worth Publishers.
- MAJOR, BRENDA (2006): New Perspectives on Stigma and Psychological Well-being. V *Stigma and Group Inequality: Social Psychological Perspective*, S. Levin in C. van Laar (ur.), 193–210. Mahwah, London: L. Erlbaum.
- MAJOR, BRENDA, WENDY J. QUINTON IN SHANNON K. MCCOY (2002): Antecedents and Consequences of Attributions to Discrimination: Theoretical and Empirical Advances. *Advances in Experimental Social Psychology* 34: 251–330. Dostopno na: <https://equity.ucla.edu/wp-content/uploads/2016/11/Major-Quinton-McCoy-2002.pdf> (1. september 2018).
- MAJOR, BRENDA IN COLLETTE P. ECCLESTON (2005): Stigma and Social Exclusion. V *Social Psychology of Inclusion and Exclusion*, D. Abrams, M. A. Hogg in J. M. Marques (ur.), 63–87. New York, Hove: Psychology Press.

- MAJOR, BRENDA IN SARAH S. M. TOWNSEND (2010): Coping with Bias. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, J. F. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick in V. M. Esses (ur.), 410–425. Los Angeles: Sage.
- MARSH, HERBERT W., HANS KUYPER, MARJORIE SEATON, PHILIP D. PARKER, ALEXANDER J. S. MORIN, JENS MÖLLER IN ADEL S. ABDOLJABBAR (2014): Dimensional Comparison Theory: An Extension of Internal/External Frame of Reference Effect on Academic Self-concept Formation. *Contemporary Educational Psychology* 39: 326–341.
- MCLAUGHLIN-VOLPE, TRACY (2006): Understanding Stigma from the Perspective of the Self-Expansion Model. V *Stigma and Group Inequality: Social Psychological Perspective*, S. Levin in C. van Laar (ur.), 213–234. Mahwah, London: L. Erlbaum.
- MILLER, CAROL T. IN CHERYL R. KAISER (2001): A Theoretical Perspective on Coping with Stigma. *Journal of Social Issues* 47(1): 73–92.
- MILLER, CAROL T. IN BRENDA MAJOR (2003): Coping with Stigma and Prejudice. V *The Social Psychology of Stigma*, T. F. Heatherton, R. E. Kleck, M. R. Hebl in J. G. Hull (ur.), 243–272. New York: Guilford Press.
- MÖLLER, JENS, HANNO MÜLLER-KALTHOFF, FRIEDERIKE HELM, NICOLE NAGY IN HERB W. MARSH (2016): The Generalized Internal/External Frame of Reference Model: An Extension to Dimensional Comparison Theory. *Frontline Learning Research* 4(2): 1–11.
- NEWHEISER, ANNA-KAISA IN MANUELA BARETTO (2014): Hidden Costs of Hiding Stigma: Ironic Interpersonal Consequence of Concealing a Stigmatized Identity in Social Interaction. *Journal of Experimental Social Psychology* 52(12): 58–70. Dostopno na DOI: 10.1016/j.jesp.2014.01.002.
- PINEL, ELIZABETH C. (1999): Stigma Consciousness: The Psychological Legacy of Social Stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology* 76(1): 114–128.
- PLOUS, SCOTT (2003) The Psychology of Prejudice: Prejudice, Stereotyping, and Discrimination: An Overview. V *Understanding prejudice and discrimination*, S. Plous (ur.), 3–48. Boston: McGraw-Hill.
- QUINN, DIANE M. (2006): Concealable Versus Conspicuous Stigmatized Identities. V *Stigma and Group Inequality: Social Psychological Perspective*, S. Levin in C. van Laar (ur.), 83–103. Mahwah, London: L. Erlbaum.
- QUINN, DIANE M., RACHEL W. KALLEN IN STEVEN J. SPENCER (2010): Stereotype Threat. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, J. F. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick in V. M. Esses (ur.), 379–394. Los Angeles: Sage.
- RICHESON JENNIFER A. IN J. NICOLE SHELTON (2010): Intergroup Dyadic Interactions. V *The Sage Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, J. F. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick in V. M. Esses (ur.), 277–293. Los Angeles: Sage.
- SHAPIRO, JENESSA, JOSHUA ARONSON IN MATTHEW S. MCGLONE (2016): Stereotype Threat. V *Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*, T. D. Nelson (ur.), 86–105. New York, London: Psychology Press.

- STEELE, CLAUDE M. IN JOSHUA ARONSON (1995): Stereotype Threat and Intellectual Test Performance of African Americans. *Journal of Personality and Social Psychology* 69(5): 797–811. Dostopno na: http://users.nber.org/~sewp/events/2005.01.14/Bios+Links/Good-rec2-Steele_&Aronson_95.pdf (2. september 2018).
- STATISTIČNI URAD REPUBLIKE SLOVENIJE (2018a): 8. marec – mednarodni dan žensk. Dostopno na: <https://www.stat.si/StatWeb/PDF/PrikaziPDF.aspx?id=7279&lang=sl> (2. september 2018).
- STATISTIČNI URAD REPUBLIKE SLOVENIJE (2018b): Povprečna mesečna bruto plača žensk v 2017 v večini dejavnosti nižja od povprečne mesečne bruto plače moških. Dostopno na: <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/7687> (2. september 2018).
- STONE, JEFF, CRISTIAN I. LYNCH, MIKE SJOMELING IN JOHN M. DARLEY (1999): Stereotype Threat Effects on Black and White Athletic Performance. *Journal of Personality and Social Psychology* 77(6): 1213–1227.
- TAJFEL, HENRI IN JOHN C. TURNER (1986): The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. V *Psychology of Intergroup Relations*, S. Worchel in W. G. Austin (ur.), 7–24. Chicago: Nelson-Hall Publishers.
- TAYLOR, SHELLEY E. (1983): Adjustment to Threatening Events: A Theory of Cognitive Adaptation. *American Psychologist* 38(11): 1161–1173.
- TAYLOR, SHELLEY E. IN MARCI LOBEL (1989): Social Comparison Activity under Threat: Downward Evaluation and Upward Contacts. *Psychological Review* 96(4): 569–575.
- TESSER, ABRAHAM (1985): Toward a Self-Evaluation Maintenance: Model of Social Behavior. Referat s konference *Annual Convention of the American Psychological Association*, 23.–27. 08. 1985, Los Angeles, ZDA. Dostopno na: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED267303.pdf> (27. maj 2017).
- TESSER, ABRAHAM (2000): On Confluence of Self-Esteem Maintenance Mechanisms. *Personality and Social Psychology Review* 4(4): 290–299.
- THORNICROFT, GRAHAM (2007): *Shunned: Discrimination against People with Mental Illness*. Oxford, New York: Oxford University.
- ULE, MIRJANA (2005): Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta. V *Mi in oni. Nestrpnost na Slovenskem*, V. Leskošek (ur.), 21–40. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- VAN LAAR, COLETTE IN SHANA LEVIN (2006): The Experience of Stigma: Individual, Interpersonal and Situational Influences. V *Stigma and Group Inequality: Social Psychological Perspective*, S. Levin in C. van Laar (ur.), 1–17. Mahwah, London: L. Erlbaum.
- WENDELL, SUSAN (2013): Unhealthy Disabled: Treating Chronic Illnesses as Disabilities. V *Disability Studies Reader*, L. J. Davis (ur.), 161–173. New York, London: Routledge.
- WHITLEY, BERNARD E. IN MARY E. KITE (2010): *The Psychology of Prejudice and Discrimination*. Belmont: Wadsworth Cengage Learning.
- ZELL, ETHAN IN MARK D. ALICKE (2009): Self-Evaluative Effect of Temporal and Social Comparison. *Journal of Experimental Social Psychology* 45(1): 223–227.